

EESTI VABARIIGI HARITLASKONNA UURIMISE PROBLEEME

Üks lünki meie kultuuripärandi tundmaõppimisel on intelligentsi ajaloolise kujunemise puudulik uuritus. Ilma kultuuriloojate koosseisu kvantitatiivse ja kvalitatiivse vaatluseta ei ole võimalik saada ülevaadet konkreetse ajastu kultuuriprotsessist. Senini puudub meil aga tervikpilt niihästi Nõukogude Eesti kui ka varasemate perioodide haritlastest. Mõningase kujutluse 20. sajandi alguse eesti haritlaskonnast annab küll T. Karjahärm'i artikkel.¹

Intelligentsi uurimine on seotud mitmete metoodiliste ja metodoloogiliste raskustega. Juba haritlase definitsioon ise on omaette küsimus, samuti intelligentsi struktuuri määramine. Kõige üldisemalt võib intelligentsi käsitada kui ühiskonna sellist kihti, mille liikmete elatusallikaks on vaimne töö. Nõukogude uurija M. Rutkevitš defineerib sotsialistlikku intelligentsi kui töötajate suurt sotsiaalset gruppi, kes professionaalselt tegeleb kõrgeltkvalifitseeritud vaimse tööga, mis üldjuhul nõuab keskeri- või kõrgemat haridust.² On aga selge, et eri aegadel käibinud intelligentsi määratlused ei kattu, vaid need muutuvad vastavalt ühiskonna arengustasemele, samuti nagu teiseneb ka intelligentsi struktuur. Seetõttu ei saa intelligentsi vaadelda väljaspool oma aega, vaid teda tuleb näha konkreetse ühiskonna osana.

Mis puutub kõrgema või keskerihariduse omamisse, siis on see Rutkevitši definitsiooniski kriteeriumiks vaid üldjuhul, mitte absoluutselt. Veelgi vähem on kõrgharidus või kõrgem kutseharidus intelligentsi absoluutseks kriteeriumiks kapitalistliku ühiskonna ja kõige vähem revolutsioonielse Venemaa ning tema vähemusrahvuste suhtes, kuigi üldjoontes kehtib siingi Rutkevitši definitsioon. Ennekõike tuleb ikkagi lähtuda intelligentsi funktsioonidest ühiskonnas, sest need sõltuvad konkreetsest ühiskondlik-poliitilisest olukorrast ja üldisest kultuurisituatsioonist.

Kõige vastuvõetavamaks skeemi intelligentsi struktuuri analüüsimiseks (see on kohaldatav ka minevikuühiskonna suhtes) on esitanud M. Rutkevitš. Ta jaotab sotsialistliku intelligentsi kaheksasse suurde rühma: 1) tootmisega seotud intelligents, 2) meditsiini-, 3) pedagoogiline, 4) kultuuri-, 5) kunsti-, 6) administratiiv-, 7) teadus- ja 8) sõjaväeline intelligents.³ Mõistagi ei ole ega saa ükski jaotus olla absoluutne, esineb piiri- ja üleminekurühmi, mille puhul sulavad ühte mitmed tunnused.

Enne kui asuda mõne ajastu intelligentsi sisulisele analüüsile, tuleb lahendada küsimus: kuidas saada ühtlast valimikku, mis oleks kõigi haritlasrühmade suhtes representatiivne? Üks tee töödeldava valimiku saamiseks on teatmeteosed, mis pakuvad suhteliselt rohkesti fakte haritlaste biograafia, loometee, professionaalsuse jms. kohta. Selle põhjal saaks võimalikuks intelligentsi sotsiaalse mobiilsuse, haridustaseme, sünni- ja tegutsemisgeograafia ning muude näitajate statistiline analüüs, viimase kaudu omakorda aga ka erinevate kultuurilooliste ajajärgude kvalitatiivne iseloomustamine. Samal ajal tuleb arvestada, et teatmeteoseid on mitmesuguseid (erialased tavaliselt üksikasjalikumad) ja nende koostamisprint-

¹ Karjahärm, T. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemisest mõõdnud sajandi lõpul ja praeguse algul. — Keel ja Kirjandus, 1973, nr. 10, 624—630.

² Rutkevitš M. H. Интеллигенция в развитии социалистическом обществе. М., 1977, 357.

³ Samas, 48.

siibid on erinevad. Seetõttu tuleb haritlaskonna eri rühmade valikusse disproportsioon. Ent teatmeteoste, niihästi üldiste kui ka erialaste biograafiliste leksikonide kaudu saab kätte eelkõige tippkontingendi kõigist haritlaskonna põhirühmadest.

Järgnevas on püütud katseliselt selgitada teatmeteoste kasutamise võimalusi haritlaskonna struktuuri ja selle dünaamika uurimisel. Analüüsina on pärit ühest teatmeteostest: «Eesti biograafilisest leksikonist» (Toim. prof. A. R. Cederberg (peatoim.), prof. H. Koppel, prof. J. Köpp, prof. A. Saareste jt. Tartu, 1926—1929) ja selle täienduskõitest (Toim. P. Tarvel (peatoim.), H. Kruus, J. Olvet. Tartu—Tallinn, 1940), lühendit vastavalt EBL ja EBL TK. Nimetatud teose valik põhjendub asjaoluga, et kõigist kodanlikul ajal väljaantud teatmeteostest on EBL koos täienduskõitega kõige täielikum oma ulatusliku ja suhteliselt mitmekesise tege- laste valiku poolest ning sisaldab lisaks rohkesti andmeid haritlaste bio- graafiast ja loominguprotsessist, eriti aastate kohta 1918—1940. Uhte- kokku on EBL-is ja selle täienduskõites käsitletud 1821 tegelast (EBL-is 1143 artiklit, EBL TK-s 678 uut ja 461 jätk- e. täiendusartiklit). Teose koostamisel oli olnud eesmärk ära märkida kõik isikud, kes Eesti ajaloos, tema poliitika, majanduse ja kultuuri arengus olid etendanud silmapaist- vat osa alates 12. sajandist ning lõpetades kodanliku perioodi lõpuaasta- tega. Enamiku tegelaste tegutsemisaeg on aga 19. ja 20. sajand, varasema perioodi tegelasi on käsitletud vähem. See on arusaadav, sest alles 19. sajandist alates, kui kujunes eesti rahvus ja eesti rahvuslik kultuur, sai alguse ka eesti haritlaskonna formeerumine.

19. sajandi teisel poolel oli kõrghariduseni jõudnud suhteliselt väike hulk eestlasi. Põhiosa tolle aja eesti haritlaskonnast moodustasid vähese haridusega valla- ja kihelkonnakoolmeistrid, köstrid, vallakirjutajad jt. Kapitalismi arenedes kasvas aga eesti haritlaskond eriti linnades ning sajandi lõpuks oli tema struktuur niihästi professionaalses kui ka sot- siaalses mõttes diferentseerunud. 1915. aastaks oli eestlastest 607 meest ja 23 naist kõrgharidusega: juriste oli neist 19,5%, arste 15,5%, insenere 15,2% ja teolooge 12,7%.⁴ Eestis oli neist rakendatud vaid 60,2%, linna- des 282 ja maal 97.⁵ Haritlaskonna oluline kasv ja rahvusliku intelligentsi lõplik väljakujunemine toimus kodanliku vabariigi päevil. Neil aastail formeerusid kõik intelligentsi põhilised professionaalsed rühmad: huma- nitaar-, meditsiini-, insener-tehniline, teadus- ja loominguline intelligents. Seetõttu ongi käesolevas töös vaatlusele võetud just kodanlikul ajal tegut- senud haritlased.

EBL-i ja EBL TK andmete põhjal saadud haritlasvalimikku kuulub 723 isikut, kelle tegevus langeb põhiosas ajavahemikku 1917—1940. Enne sisuliselt analüüsima asumist on kindlaks tehtud haritlaste profes- sionaalne struktuur, s. t. liigitatud kõik isikud tegevusalade järgi intelli- gentsirühmadesse ja välja selgitatud nende rühmade proportsioonid. Intelligentsi jaotamisel struktuuriüksustesse on aluseks võetud M. Rutke- vitši struktuuriskeemi kaheksa üksust. Põhjalikuma analüüsi huvides on eraldi rühmana vaadeldud vaimulikkonda, tootmisega seotud intelligent- sist on eraldatud põllumajanduse haritlaskond. Sellise liigituse tulemusi esitab tabel 1.

Nagu selgub, jääb praegunegi analüüsitav haritlasvalimik puuduli- kuks, sest teatmeteostest pärinev piiratud materjal ei ole proportsioonis. Leksikon on kultuuriloolise kallakuga, s. t. eelistatult on käsitletud kunsti- ja teadusintelligentsi, rohkesti on leksikoni võetud ka riigiametnikke ja poliitikuid. See osa intelligentsist oli mõistagi kõige loovam ning etendas

⁴ *Karjahärm, T.* Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemisest möödunud sajandi lõpul ja praeguse algul, 629.

⁵ Eesti üliõpilaste ja vilistlaste üleüldise nimekirja arvustikulised kokkuvõtted. II. — Üliõpilasleht, 1915, nr. 8, 205.

Intelligentsi struktuur tegevusala järgi

Intelligentsirühm *	Isikute arv	%
1. Kunstiintelligents	225	31
2. Teadusintelligents	151	21
3. Administratiivintelligents	75	10,4
4. Tehnika- ja majandusintelligents	68	9,4
5. Kultuuriintelligents	60	8,3
6. Sõjaväeline intelligents	47	6,5
7. Pedagoogiline intelligents	43	6,0
8. Põllumajandusintelligents	24	3,3
9. Vaimulikkond	19	2,6
10. Meditsiiniintelligents	11	1,5
Kokku	723	100,0

* Rühmad on siin reastatud arvukuse järgi. Tabelite kasutamise hõlbustamiseks on sellest järjestusest kinni peetud.

kultuuriloos silmapaistvat ja mõjusat osa. Teiste haritlasrühmade esindajaid, kes tegelesid eeskätt kultuuri levitamisega (nn. massiintelligents, nagu arstid, pedagoogid jt.), on käsitletud vähem.

Kodanliku perioodi statistika pakub intelligentsi eri rühmade kohta järgmisi andmeid. Keskkoolide ja algkoolide õpetajaid oli näiteks 1928/29. õppeaastal Eestis kokku 6070.⁶ See moodustas vaimsel alal tegutsenutest, s. o. haritlastest küllalt suure osa. Meditsiiniintelligents oli aga juba Oktoobrirevolutsiooni eel juristide kõrval arvukamaid haritlasrühmi eestlaste seas. Kodanlikul ajal kasvas arstide arv Eestis kiiresti. Kui 1921. aastal tegutses Eestis 370 arsti (neist eestlasi 180, sakslasi 142), siis 1929. aastal oli siin juba 869 arsti, neist eesti rahvusest 502. Vaid 25% eestlasi oli hariduse saanud enne 1915. aastat, teistest rahvustest aga 50%.⁷ See näitab, et arstide arv oli suurenenud just eesti rahvusest arstkonna mõjul. Ka vanuse järgi olid kõige nooremad eesti rahvusest arstid, kõige vanemad saksa rahvusest. Eriti kiiresti oli arstide arv kasvanud 1920. aastate teisel poolel. 1937. aastal töötas arstiabi alal: arste 932, hambaarste 205, rohuteadlasi 306, rohuteadlaste kandidaate (ilmselt stažöörid) 47, apteegiassistente 516, õdesid 552, ämmaemandaid 398, masseerijaid 203, koolivelskreid 92, kokku 3251 meditsiinitöötajat.⁸ Kui nimetatutest meditsiiniintelligentsi hulka arvata arstid, hambaarstid, rohuteadlased ja ka rohuteadlaste kandidaadid, oli meditsiiniintelligentsi esindajaid Eestis 1937. aastal kokku 1490. See kinnitab, et meditsiiniintelligents oli kodanlikul ajal rohkearvuline haritlasrühm, ent teatmeteoses oli ta väga tagasihoidlikult esindatud (11 isikut e. 1,5%).

Kodanliku perioodi kunstiintelligents oli EBL-is kõige arvukamalt kajastatud (225 isikut e. 31%). Selle rühma suurus valimikus põhjendub kõigepealt teatmeteose koostamisprintsiibiga — käsitleda Eesti haritlaskonna tippkontingenti, seega kõige väljapaistvamaid isikuid, kelleks aga kõigepealt olid kultuuritegelased (loovkunstnikud, teadlased jt.). Lisaks tuleb loominguilise intelligentsi puhul arvestada asjaolu, et selle rühma sisestruktuur oli võrdlemisi mitmekesine: siia kuuluvad niihästi luuletajad

⁶ Elango, O. Hariduspoliitika ja õpetajakond kodanlikus Eestis. Tln., 1972, 251.

⁷ Rahvastik ja tervishoid Eestis. — Eesti demograafia. IV vihik. Tln., 1930, 262—263.

⁸ Eesti statistika. Tln., 1937, 297.

(32), prosaistid (47), helikunstnikud (34), näitlejad ja teatritegelased (27), lauljad ja tantsijad (16) kui ka kujutavad kunstnikud (graafikud, maalikunstnikud, kujurid jt. — kokku 56 tegelast), arhitektid (5) ja rahvalaulikud (8).

Nagu kõigi kutsealade puhul, nii anti ka kunstnike kohta 1935. aastal välja kunstnike kutseõiguse seadus, mille alusel kunstnikel, kes soovisid oma kutsealal tegutseda ning selleks teatavaid õigusi ja soodustusi kasutada, tuli registreeruda. 1938. aastaks oli registreerunud 206 kujutavat kunstnikku, 288 heli- ja 19 balletikunstnikku ning 201 näitekunstnikku ja teatritegelast.⁹ Kirjanike Liitu kuulus 1940. aastal 53 kirjanikku ja Arhitektide Liidul oli liikmeid 83. Nii võiks kunstiintelligentsi koguarv 1930. aastate lõpul ulatuda üheksasajani. Mitmesugustesse loomingulistesse koondistesse, nagu Näitlejate Liit, Kutsemuusikute Ühing jt., kuulus mõistagi rohkem liikmeid, kuid käesolevas on arvestatud peamiselt professionaalset loometegevust. Lisaks veel ajavahemikul 1919—1939 kunstikoolide (sealhulgas muusika-, kunsti- ja lavakunstikoolide) lõpetajate üldarv 720.¹⁰ Seega oli loominguline intelligents kodanliku perioodi haritlaskonnas küllaltki arvukas.

Kultuuriintelligentsi esindajaid oli teatmeteoses ära toodud 60. Nende hulka on arvatud kõik tegelased, kes aktiivselt võtsid osa kultuurielu juhtimisest ja korraldamisest. EBL-is on neid märgitud kui seltsi- või kultuurielu edendajaid ning karskusliikumise tegelasi. Tihti olid nad rakendatud korruga mitmes seltsis. Sellesse rühma on liigitatud ka ajakirjanikud, sest nende töö on propagandistlik. Olgu märgitud, et mitmesuguseid kultuuri- ja haridusseltse oli Eestis 1930. aastal 1710, Ajakirjanike Liidul oli 1938. aastal 114 liiget. Tegelikult oli kultuuriintelligentsi märgatavalt rohkem, kui see EBL-is kajastamist leidis.

Teadusintelligentsi esindajaid oli EBL-is märgitud 151. See on suuruselt teine intelligentsirühm. Ka teadlased olid kultuurilukku jäädvustamisel eelistatud olukorras. Teadusintelligentsi rühmas osutusid rohkearvulisemaks keeleteadlased (22) ja ajaloolased (28), arsti- ja rohuteadlasi oli 19, õigusteadlasi 8, põllumajandusteadlasi 14.

Tagasihoidlikult oli EBL-is ja EBL TK-s kajastatud tehnika-, majandus- ja põllumajandusintelligents.

Kodanliku Eesti tööstus sõltus paljuski väliskapitalist, mistõttu rohkesti tehnikaspetsialiste oli teistest rahvustest. Kodanlikul ajal oli Tallinna Tehnikumi koos hiljem avatud Tallinna Tehnikainstituudiga lõpetanud kokku 320 isikut. Sadakond tehnikaspetsialisti oli stipendiaadina saanud väljaõppe välismaa kõrgkoolides. 1923. aastal kehtestati inseneride, arhitektide ja tehnikute kutseõiguse seadus, kus olid fikseeritud inseneride ja tehnikute kutsetunnistuse ametliku tunnustamise alused. Selle seaduse põhjal moodustatud tehnika eriteadlaste registreerimise komisjonis oli 1935. aastaks, mil komisjon oma tegevuse lõpetas (seoses Inseneride, Arhitektide ja Keemikute Koja asutamisega), registreeritud 456 diplomeeritud inseneri ja arhitekti, 171 tegelikku inseneri ja arhitekti ning 322 tehnikut.¹¹ Mis puutub majandus- ja põllumajandusintelligentsi, siis näiteks aastail 1920—1939 oli Tartu Ülikooli majandusteaduskonna lõpetanud 816 ning põllumajandusteaduskonna ja loomaarstiteaduskonna kokku 608 isikut.¹² Eesrindliku põllumajanduse ja tööstuse arendamiseks

⁹ Valitsusasutuste tegevus 1935/36. Tln., 1936, 28; Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Tln., 1937, 28; Valitsusasutuste tegevus 1937/38. Tln., 1938, 32—33; Valitsusasutuste tegevus 1938/39. Tln., 1939, 20.

¹⁰ Eesti statistika. Tln., 1940, 228.

¹¹ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f. 1108, n. 5, s. 778, l. 6.

¹² Eesti statistika. Tln., 1940, 229.

oli seda siiski vähe. Seesugust suhet näitab ka EBL-ist tehtud haritlasvaliku struktuur: tehnika- ja majandusintelligentsi esindajaid 68 isikut e. 9,4%, põllumajandusintelligentsi vaid 24 isikut e. 3,3%. Järeldub, et rahvuslik majandusintelligents, nagu kõrgharidusega tehniline personal, eriti aga põllumajandusintelligents, oli tunduvalt kasinam võrreldes teiste, juba varem väljakujunenud haritlasrühmadega (arstid, advokaadid). Võrdluseks toodagu kogu Eesti rahvastiku jaotus tegevusalade järgi 1934. aasta rahvaloenduse põhjal: tööstus 13,4%, põllumajandus 66,8%, metsamajandus 1,4%, transport ja side 2,6%, ehitus 2,5%, kaubandus, kodumajandus ja kommunaalteenindus 6,8%, tervishoid ja kehakultuur 0,5%, haridus, teadus, kultuur ja selle teenindamine 1,6%, riigi ja majanduse juhtimine 1,7% ning muud alad 2,8%.¹³

Tippharitlaskonna tegevusalade struktuur ei vastanud kaugeltki kogu rahvastiku tegevusaladele.

I. Rahvuste analüüs uuritavas haritlaste valimikus andis järgmise tulemuse: 723 isikut oli eestlasi 658 (91%), sakslasi 37 (5,1%), lätlasi 2 (0,3%), soomlasi 2 (0,3%), venelasi 1 (0,1%), muude rahvuste esindajaid 4 (0,6%) ja teadmata rahvusest 19 (2,6%).

Eestlaste kõrval oli arvukaim saksa rahvus (peamiselt baltisakslased). Enamik tegelasi, kelle rahvus oli teadmata, kuulus samuti peamiselt eesti või saksa rahvuse hulka. 1922. aasta rahvaloenduse järgi jagunes aga Eestis elav rahvastik järgmiselt: eestlasi 87,6%, venelasi 8,3%, sakslasi 1,7%, rootslasi 0,7% ja juute 0,4%.¹⁴

Tõenäoliselt oli võõrrahvusest haritlasi tunduvalt rohkem, kui seda EBL-is on kajastatud. Vaid saksa rahvusest haritlaste hulk oli EBL-is suurem selle rahvuse protsendist Eesti rahvastikus tervikuna. See on loomulik, sest enne Oktoobrirevolutsiooni kuulus Tartu Ülikoolis õppijate enamik saksa, hiljem vene rahvusse. Alles ülikooli taasavamisel 1919 tõusis eesti rahvusest üliõpilaste protsent 80-le ning Tartu Ülikooli võis hakata pidama rahvuslikuks ülikooliks.

II. Et jälgida võimalikke muutusi haritlaskonna professionaalses struktuuris, on intelligentsirühmi vaadeldud tegutsemisaegade kaupa (tab. 2). Juba enne 1917. aastat tegutsema hakanud intelligentsirühmi on kõrvutatud nende haritlasrühmadega, kes tegutsesid 1920. aastate lõpul. Hilisemal ajal (1930. aastatel) tegevust alustanud haritlasi on EBL-is toodud suhteliselt vähe, mistõttu tegutsemisaja muutused ei ole täheldatavad.

Kui 1917. aastal olid eesti haritlaskonnas ülekaalus loominguised töötajad koos seltsi- ja haridustegelastega (kokku 56,5%), siis juba 1920. aastatel kujunesid välja ja omandasid märkimisväärse tähtsuse ka administratiivala ning sõjaväeline intelligents (mõlema rühma osakaal kasvas ligi 2 korda). Oluliselt suurenes teadusintelligentsi osakaal (emakeelne Tartu Ülikool vajas eesti rahvusest teadlasi), arvuliselt kasvasid tehnika- ja majandusintelligentsi ning pedagoogilise intelligentsi rühmad, kuigi nende osakaal haritlaskonna struktuuris tervikuna jäi endiseks. Juba 1920. aastatel tegutsema hakanud haritlased muutsid märgatavalt intelligentsirühmade vahetõrki rahvuslikus haritlaskonnas, võrreldes revolutsioonieelse perioodiga. Põhjuseks olid kõigepealt poliitilised muutused ühiskonnas. Seoses omariikluse sisseseadmisega tõusis administratiivse intelligentsi osatähtsus (poliitikud ja riigiametnikud), tunduvalt oli kasvanud nõudlus rahvusliku teadlaskaadri ja haridustegelaste järele, haritud spetsialiste vajas ka arenev majandus.

¹³ Высшая школа и социально-профессиональная ориентация учащейся молодежи. I. Тарту, 1975, 23.

¹⁴ Eesti arvudes 1920—1930. Arvuline ülevaade. Tln., 1931, 13.

Intelligentsi struktuur tegutsemisaja järgi

Intelligentsirühm	Enne 1917. aastat tegutsema hakanud isikute		Aastail 1917—1929 tegutsema hakanud isikute	
	arv	%	arv	%
1. Kunstiintelligents	129	37,2	189	32,6
2. Teadusintelligents	36	10,3	110	19,0
3. Administratiivintelligents	22	6,3	66	11,4
4. Tehnika- ja majandusintelligents	38	11,0	58	10,0
5. Kultuuriintelligents	42	12,1	48	8,3
6. Sõjaväeline intelligents	10	2,9	27	4,7
7. Pedagoogiline intelligents	25	7,2	40	6,9
8. Põllumajandusintelligents	20	5,8	21	3,6
9. Vaimulikkond	18	5,2	13	2,2
10. Meditsiiniintelligents	7	2,0	7	1,2
Kokku	347	100,0	579	99,9

Tabel 3

Intelligentsi sotsiaalne päritolu

Vanemad	Haritlaste arv	%
1. Talupojad	285	39,4
neist peremehi	96	33,7
talunikke *	88	30,9
mõisaametnikke	30	10,5
kehvtalupoegi	62	21,7
mõisatöölisi	9	3,2
Kokku	285	100,0
2. Töölised	32	4,4
3. Maakodanlus	40	5,5
4. Linnakodanlus	38	5,3
5. Intelligents	91	12,6
6. Aadlikud-mõisnikud	11	1,5
7. Käsitöölised	62	8,6
8. Ametnikud, sõjaväelased	45	6,2
9. Muu päritolu (kalurid, meremehed, teenijad jt.)	35	4,9
10. Teadmata päritolu	84	11,6
Kokku	723	100,0

* EBL-i andmete puudulikkuse tõttu jäi selgusetuks, kas tegemist oli taluperemehe või talurentnikuga. Tihti olid vanemad märgitud vaid põllumeheks, põllupidajaks või talunikuks. Sõnandamata neid pärisperemeeste kilda arvata, on nad arvestatud eraldi kategoorias — talunikud. Tegemist on aga pigem keskmiku kui kehvikuga.

III. Intelligentsi sotsiaalset päritolu näitab tabel 3.

Eesti rahvastiku sotsiaalne koosseis 1917. aastal oli järgmine: proletaarsed või poolproletaarsed kihid moodustasid elanikkonnast ligi 60% (560 000), väikekodanlikud keskkihid 25% (233 000), kodanlus ja aadlikond 15% (145 000).¹⁵

¹⁵ Sülivask, K. Veebruarist Oktoobrini 1917. Tln., 1972, 47.

Proletaarsetest ja poolproletaarsetest kihtidest pärinevaks võib pidada tööliste, kehvatalupoegade, mõisatööliste ja ka teiste sotsiaalse hierarhia madalamal astmel seisvate isikute järeltulijaid. Kokku oli neid 19,1% käsitletavast valimikust. Väikekodanliku keskkihi hulka kuuluvaks võib arvata talupojad-peremehed, mõisaametnikud, intelligentsi, käsitöölised, ametnikud, sõjaväelased ja tõenäoliselt ka talunikud. Nende järeltulijaid oli kokku 63,4%. See näitab, et ligi $\frac{2}{3}$ haritlaskonnast oli pärit väikekodanlikest keskkihtidest. Kodanluse (linna- ja maakodanluse) ja aadli hulka kuulus ligi 12,3% intelligentsist. Kodanluse ja aadli seast võrsunud haritlaste arv oli praeguses valimikus suhteliselt proportsionaalne selle protsendiga, mille see kiht moodustas elanikkonnas tervikuna.

Väikekodanluse suur osa haritlaskonna formeerumises on seletatav sellega, et Eesti oli tugevasti väikekodanliku ilmega riik. Kodanliku maa-reformi tulemusel muutusid revolutsioonieelsel perioodil peamiselt maatu- test talupoegadest koosnevad proletaarsed ja poolproletaarsed kihid suu- relt osalt keskmikeks, mistõttu kasvas väikekodanlike kihtide osakaal kodanliku Eesti sotsiaalses struktuuris. Suhteliselt suur oli ka kehvadest kihtidest pärit haritlaste hulk — 20—25%. Proletaarsetest ja poolprole- taarsetest kihtidest pärit haritlaste esiletõus toimus eriti kodanliku vaba- riigi alguspäevadel, kui tunti suurt puudust haritlaste järele ja hariduse omandamine oli suhteliselt odav. Vajadust haritlaskaadri järele näitab seegi, et üliõpilaste arvu poolest kuulus Eesti juba 1920. aastate lõpul maailma esimeste riikide hulka (iga 10 000 elaniku kohta oli siin 1926. aastal 50 üliõpilast).¹⁶

IV. Haritlaste sünnikohtade analüüs võimaldas vaadelda Eesti piir- kondade osa intelligentsi juurdekasvus. Maakondadest lahus on arvesse võetud kaks suuremat ja tähtsamat kultuurikeskust — Tartu ja Tallinn. Tabelis 4 on eraldi vaadeldud juba enne 1917. aastat tegutsenud haritlaste sünnikohti ja nende haritlaste sünnikohti, kes asusid tegutsema ajavahe- mikul 1917—1940.

Tabel 4

Haritlaste sünnikohad

Maakond, linn	Enne 1917. aastat tegutsema hakanud haritlaste		Aastail 1917—1940 tegutsema hakanud haritlaste		Haritlasi kokku	
	arv	%	arv	%	arv	%
Tallinn	25	7,2	35	9,3	60	8,3
Tartu	20	5,8	25	6,6	45	6,2
Harjumaa	18	5,2	18	4,8	36	5,0
Järvamaa	12	3,4	24	6,4	36	5,0
Virumaa	27	7,8	37	9,8	64	8,9
Läänemaa	12	3,5	17	4,5	29	4,0
Saaremaa	14	4,0	16	4,3	30	4,1
Pärnumaa	39	11,2	34	9,0	73	10,1
Viljandimaa	57	16,4	63	16,7	120	16,6
Tartumaa	67	19,3	56	14,9	123	17,0
Võrumaa	19	5,5	21	5,6	40	5,5
Valga- ja Setumaa	15	4,3	13	3,5	28	3,9
Väljaspool Eestit	20	5,8	16	4,3	36	5,0
Teadmata	2	0,6	1	0,3	3	0,4
Kokku	347	100,0	376	100,0	723	100,0

¹⁶ Nõukogude Eesti. Tln., 1975, 140.

Suur osa enne 1917. aastat tegutsema hakanud haritlastest oli pärit Lõuna-Eestist, eriti selle kahest peamisest maakonnast — Viljandimaalt ja Tartumaalt. Tõhus oli ka Pärnumaa osa. Kokku moodustasid nendest kolmest maakonnast pärit haritlased ligi 47% käsitletavast haritlaste valimikust. Põhja-Eesti maakondadest võib märkida vaid Virumaad, siis järgnevad linnad Tallinn ja Tartu. Viljandi- ja Tartumaa, aga ka Pärnumaa domineerimine eesti haritlaste kasvualana oli küllaltki seaduspärane, arvestades seda, et Lõuna-Eesti, täpsemalt Liivimaa kubermangu Eesti osa, oli majanduslikult enam arenenud, mistõttu ka rahvaharidus oli siin paremini korraldatud ning talurahvakoolide võrk tihedam kui Põhja-Eestis.

Ajavahemikul 1917—1940 tegutsema hakanud haritlaste sünnikohtade järjestuses on muutusi: tõusnud on Põhja-Eesti maakondade (Järva- ja Virumaa) ning langenud Pärnumaa, eriti Tartumaa osatähtsus, kuigi nende maakondade osa haritlaste juurdekasvus on säilinud. Rohkesti isikuid on Tallinnast või Tartust. Üldiselt võib aga täheldada maakondade osakaalu ühtlustumist Eesti haritlaskonna järeikasvus.

V. Intelligenti haridustaseme kohta EBL-is ja EBL TK-s toodud andmete põhjal on tehtud järgmine kokkuvõte: 723 isikust on lõpetanud kõrgkooli 396 (54,8%), õpetajate seminari 47 (6,5%), vaimuliku seminari 7 (1,0%), keskkooli 57 (7,9%), kunstikooli 53 (7,3%), sõjakooli 35 (4,8%), merekooli 10 (1,4%), kaubanduskooli 9 (1,2%), muu erikooli 9 (1,2%) ja algkooli 81 (11,2%). Iseõppijaid on 5 (0,7%), teadmata on 14 isiku haridustase (2,0%). Rohkem kui poolel vaadeldavast haritlaskonnast oli kõrgharidus (54,8%), keskeri- ja kutseharidus (õpetajate või vaimulik seminar, kunsti-, sõja-, mere-, kaubanduskool vms.) oli 23,4% -l ja keskharidus 7,9% -l. Suhteliselt suur hulk oli aga ka neid, kellel oli vaid algharidus (ca 12%).

Et saada paremat ettekujutust Eesti intelligenti haridustaseme tõusust, võrreldagu eri aegadel tegutsema hakanud haritlaste haridustaset (tab. 5). Hilisema perioodi haritlaste haridustase on tõusnud: kõrgharidusega isikute arv on kasvanud üle 1,5 korra. Üsna tähtsusetu protsendini (4,8%) on vähenenud algharidusega tegelaste arv. Samuti on langenud

Tabel 5

Intelligenti haridustase

Haridus	Enne 1917. aastat tegutsema hakanud isikute		Aastail 1917—1940 tegutsema hakanud isikute	
	arv	%	arv	%
Kõrgkool	151	43,5	245	65,2
Keskkool	40	11,6	17	4,5
Õpetajate seminar	33	9,5	14	3,7
Vaimulik seminar	6	1,7	1	0,3
Sõjakool	9	2,6	26	6,9
Merekool	1	0,3	9	2,4
Kaubanduskool	1	0,3	8	2,1
Kunstikool	22	6,3	31	8,2
Muud erikoolid	3	0,9	6	1,6
Algkool	63	18,2	18	4,8
Iseõppijad	5	1,4	—	—
Teadmata	13	3,7	1	0,3
Kokku	347	100,0	376	100,0

keskharidusega isikute osatähtsus (11,6%-lt 4,5%-le). Kõrgharidusega tegelaste kõrval hakkas hilisema perioodi eesti haritlaste seas esile tõusma eriharidusega intelligents (kokku 25,2%).

Kõrgharidusega isikute osakaalu intelligentsi hulgas näitab tabel 6. Suurim kõrgharidusega intelligentsirühm on teadusintelligents (meditsiiniintelligents, mis käsitletavas valimikus oli 100%-liselt kõrgema haridusega, on mõneti eriolukorras — ilma kõrgema spetsiaalhariduseta ei saa arenenud ühiskonnas arstina tegutseda). Kõrge haridustasemega oli ka administratiivala intelligents (76%), järgneb pedagoogiline (63%) ja majandusintelligents (58% ja 53%). Vähe leidus aga kõrgkooli lõpetanud loomingulise intelligentsi hulgas (28%).

Tabel 6

Kõrgharidusega isikute osakaal intelligentsi hulgas

Intelligentsirühm	Isikute üldarv	Neist kõrgharidusega	Kõrgharidusega isikute osa, %
1. Kunstiintelligents	225	64	28,0
2. Teadusintelligents	151	142	94,0
3. Administratiivintelligents	75	57	76,0
4. Tehnika- ja majandusintelligents	68	36	53,0
5. Kultuuriintelligents	60	27	45,0
6. Sõjaväeline intelligents	47	7	15,0
7. Pedagoogiline intelligents	43	27	63,0
8. Põllumajandusintelligents	24	14	58,0
9. Vaimulikkond	19	11	58,0
10. Meditsiiniintelligents	11	11	100,0
Kokku	723	396	

VI. On teada, et Eestis olid hariduse saamise võimalused enne Oktoobrirevolutsiooni kitsad, puudusid erialased koolid. Varasema perioodi haritlaskonnast oli suur osa omandanud hariduse väljaspool Eestit, eelkõige Venemaa kõrgkoolides (tab. 7). Enne 1917. aastat omandas kõr-

Tabel 7

Hariduse omandamise kohad

Hariduse omandamise koht	Enne 1917. aastat kõrghariduse omandanud isikute		Pärast 1917. aastat kõrghariduse omandanud isikute	
	arv	%	arv	%
Tartu	117	45,0	104	76,5
Tallinn	—	—	7	5,1
Peterburg	72	27,7	10	7,4
Moskva	14	5,4	2	1,5
Riia	26	10,0	2	1,5
Venemaa	3	1,2	3	2,2
Saksamaa	15	5,7	6	4,4
Soome	8	3,1	1	0,7
Prantsusmaa	1	0,4	1	0,7
Mujal	4	1,5	—	—
Kokku	260	100,0	136	100,0

gema hariduse 260 isikut ehk 67% kogu kõrgharidusega tegelaskonnast. Tegutsemist enne 1917. aastat sai aga jälgida neist vaid 151 isiku puhul. Kodanliku vabariigi algaastatel, kui tunti teravat puudust rahvusliku haritlaskonna järele, kasvas oluliselt juba olemasolevate kõrgharidusega isikute osatähtsus. Lisaks leidsid nüüd kodumaal rakendust ka need haritlased, kes varem olid tegevusvõimaluste puudumise tõttu mujal (eriti Venemaal) tegevust otsinud. Sellega on seletatav ka asjaolu, et kuigi juba 1917. aastal oli 67% haritlasi kõrgharidusega, oli neist enne 1917. aastat Eestis rakendust leidnud vaid 38%. Pärast 1917. aastat omandas valdav enamik analüüsitavast haritlasvalimikust hariduse juba kodumaal.

Analüüsi tulemuste põhjal võib väita, et kuigi EBL-ist ja EBL TK-st hangitud valimik on piiratud ja eri intelligentsirühmade suhtes ebaproportsionaalne, on nendegi andmete põhjal võimalik jälgida muutusi haritlaskonna struktuuris. Analüüsi tulemused kajastavad neid tendentse, mis uuritava ajajärgul esinesid: üksikute intelligentsirühmade osakaalu muutumine, haridustaseme tõus, muutused hariduse omandamise kohtades jm. Mõistagi on vaid ühest teatmeteosest pärinev ainestik ebapiisav, et jha põhjalikumaid järeldusi kogu intelligentsi kohta. Leksikoni koostamisprintsipi tõttu (kultuurilooline kallak, tippkontingendi valik, eesti rahvusest tegelaste eelistamine) ei vasta näiteks haritlasvalimiku professionaalne struktuur nendele proportsioonidele, mis tegelikult valitsesid Eesti haritlaskonnas. Küll aga osutavad niihästi leksikoni andmed kui ka võrdluseks toodud statistiline materjal Eesti haritlaskonna ebaproportsionaalsele arengule: tehnika- ja põllumajandusintelligentsi vähesus humanitaarlaste kõrval ja riigiaparaadiga seotud administratiivintelligentsi domineerimine. Teatmeteose andmed võimaldavad samuti jälgida nihkeid haritlaskonda iseloomustavates näitajates (haridustase, sotsiaalne ja territoriaalne päritolu jne.).

Põhiliste arengutendentside väljaselgitamine ja statistiliste materjalide analüüsimine annavad kvantitatiivse ülevaate haritlaskonna formeerumisest, võimaldavad kõrvutada haritlaskonda kui tervikut teiste sotsiaalsete kihtidega ning täiendavad ühtaegu kujutlust ajastu kultuurioludest.

Esitanud K. Siilivask

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Presiidium*

Toimetusse saabunud
10. VII 1987

Тийна АУЛИ

О ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

В статье рассматриваются вопросы формирования эстонской интеллигенции с 1917 по 1940 гг. по материалам изданных в Эстонской республике справочников — «Eesti biograafiline leksikon» (1926—1929) («Эстонский биографический справочник») и дополнительного тома, увидевшего свет в 1940 г. На их основе составлена картотека, где систематизированы данные о 723 представителях интеллигенции. Целью работы было выяснить, насколько вышеупомянутые источники отражают такие показатели, как социальный и профессиональный состав интеллигенции, откуда человек родом, где получил образование, уровень образования и т. д., а также изменение этих показателей за период 1917—1940 гг. Круг лиц, подвергнутых анализу, оказался сравнительно ограниченным из-за особенностей принципа составления «Эстонского биографического справочника». Представленные в справочниках данные дают возможность проследить самые основные тенденции развития эстонской интеллигенции, но не отражают полностью ее внутреннюю структуру.

*Президиум Академии наук
Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
10/VII 1987

PROBLEME ZUR FORSCHUNG DER INTELLIGENZ DER ESTNISCHEN REPUBLIK

Im Aufsatz wird die Formierungsperiode der estnischen Intelligenz von 1917 bis 1940 betrachtet. Als Grundlage der Analyse dienen das in der estnischen bürgerlichen Republik herausgegebene estnische biographische Lexikon («Eesti biograafiline leksikon», 1926—1929) und dessen Ergänzungsband («Eesti biograafiline leksikon. Täiendusköide», 1940). Anhand dieser Werke wurde eine Kartotheek über 723 Vertreter der Intelligenz zusammengestellt. Das Ziel dieser Arbeit war festzustellen, inwiefern in diesen Nachschlagewerken sich zum einen die Merkmale der Intelligenz verfolgen lassen, solche wie sozial-professionelle Zusammensetzung, Herkunftsorte, Erwerb einer Bildung, Bildungsgrad u. a., zum anderen die Veränderungen dieser Kennzeichen während der Zeitspanne 1917—1940. Das estnische biographische Lexikon ist derart zusammengestellt, daß der Kreis der analysierten Intelligenzgruppen ziemlich beschränkt blieb. Es gelang einige allgemeine Tendenzen in der Strukturveränderung der damaligen Intelligenz festzustellen. Die Untersuchung zeigte, daß die Angaben dieser Handbücher für die Analyse der Entwicklung der estnischen Intelligenz brauchbar sind, sie widerspiegeln jedoch nicht völlig ihre Innenstruktur.

*Präsidium der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 10. Juli 1987